

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ (4-4-2021)

A1.α.

1. Λάθος: «Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν».
2. Σωστό: «Πότερον ὡς αἱ τέχναι νενέμνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμνται δὲ ᾧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἰκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί».
3. Λάθος: «Φύσει μὲν οὖν ἡ ὀρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν [: τὴν πόλιν]».

A1.β.

1. αὐτῶν : αἰδῶς τε καὶ δίκη
2. παρ' ἐμοῦ : Ζεὺς

B1. Κορυφώνοντας τη διήγηση, ο Πρωταγόρας παρουσιάζει τον Δία να ανησυχεί για τη δυσχερή θέση των ανθρώπων και να δείχνει έμπρακτα το ενδιαφέρον του, στέλνοντας τον Ερμή να τους δώσει την αιδώ και τη δίκη.

Το στάδιο του Δία συμβολικά αποδίδει ένα μεταγενέστερο στάδιο εξέλιξης του ανθρώπου, ποιοτικά ανώτερο από τα προηγούμενα, όπου διαμορφώνεται η ηθικοπνευματική του ωρίμανση, αναγκαία και ικανή προϋπόθεση, για να εννοήσουν οι άνθρωποι την αιδώ και τη δίκη ως αιτήματα της ηθικής, απολύτως αναγκαία για τη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας και για τη συμβίωσή τους σε πολιτισμένη κοινωνία. Τα «δώρα» του Δία, η αιδῶς και η δίκη, ανήκουν στην ηθική περιοχή του ανθρώπου και διέπουν την κοινωνική συμπεριφορά του, προκειμένου να μην παρεκτρέπεται σε πράξεις άδικες για τον συνάνθρωπό του.

Σύμφωνα με τη μυθολογία, η Δίκη (ή Νέμεσις) ήταν η κόρη του Δία και της Θέμιδας, ενώ η Αιδῶς ήταν σύντροφος της Δίκης και καθόταν σε θρόνο δίπλα στον Δία. Η Δίκη, που τη βοηθούσαν οι Ερινύες, επέβλεπε την τήρηση της ηθικής τάξης στον κόσμο και τιμωρούσε όσους επιχειρούσαν να την ανατρέψουν. Στο κείμενο δεν παρουσιάζονται όμως ως θεότητες, αλλά ως ηθικές αξίες, που μοιράζονται και διδάσκονται στους ανθρώπους. Έτσι, θα είναι δυνατή η συγκρότηση κοινωνιών και η περαιτέρω ανάπτυξη του πολιτισμού. Η ενέργεια αυτή του Δία δείχνει το ενδιαφέρον και τη φροντίδα του για τους ανθρώπους.

Η «αιδῶς» είναι ο σεβασμός, το αίσθημα ντροπής του κοινωνικού ανθρώπου για κάθε πράξη που προσκρούει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η δράση της είναι ανασταλτική και αποτρεπτική και συμπίπτει με τη λειτουργία της ηθικής συνείδησης. Το συναίσθημα αυτό λειτουργεί και ως κίνητρο για την εκτέλεση του χρέους και του καθήκοντος που επιβάλλει η κοινωνία στα μέλη της, αφού με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η αγανάκτηση και η αποδοκιμασία των άλλων. Πρόκειται για το αίσθημα σεβασμού ενός μέλους της κοινότητας έναντι των υπολοίπων, όλες οι ηθικές αναστολές και φόβοι που προφυλάσσουν

τον άνθρωπο από αντικοινωνική συμπεριφορά (με άλλα λόγια αυτοσεβασμός, η ντροπή που νιώθει ο άνθρωπος όταν έχει προβεί σε τέτοια συμπεριφορά). Σε ένα λεξικό με τον τίτλο Όροι, το οποίο ανάγεται στην πλατωνική Ακαδημία, η «αιδώς» ορίζεται ως «εκούσια υποχώρηση από απερίσκεπτη συμπεριφορά, σύμφωνα με το δίκαιο και αυτό που φαίνεται καλύτερο· εκούσια κατανόηση του καλύτερου· προσοχή για αποφυγή της δικαιολογημένης επίκρισης». Το δίπολο των αρετών «αιδώς» και «δίκη» ισοδυναμεί με το «σωφροσύνη» και «δικαιοσύνη».

Από την άλλη πλευρά, η «δίκη» είναι το συναίσθημα της δικαιοσύνης, η ενύπαρκτη στον άνθρωπο αντίληψη για το δίκαιο και το άδικο, ο σεβασμός των γραπτών και άγραφων νόμων και των δικαιωμάτων των άλλων, καθώς και οι ενέργειες για την αποκατάσταση αυτών των δικαιωμάτων, όταν καταστρατηγούνται βάναυσα από κάποιον. Η δίκη εκδηλώνεται με τη δημιουργία και την τήρηση κανόνων δικαίου, την κατοχύρωση του δικαίου, του ορθού και του νόμιμου. Έτσι περιστέλλεται ο ατομικισμός και ο εγωισμός και εξασφαλίζεται η αρμονική κοινωνική συμβίωση. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα η λέξη «δίκη» δε χρησιμοποιείται με τη σημασία της δικαστικής διαδικασίας. Βρίσκεται κοντά στην αρχική της σημασία· δηλαδή δίκη σημαίνει το ορθό, το δίκαιο. Κατά προέκταση, η δίκη δηλώνει εδώ την έμφυτη αντίληψη για το σωστό, το κοινό περί δικαίου αίσθημα.

Χρειάζεται, βέβαια, να διευκρινισθεί ότι οι δύο αξίες δόθηκαν ως πρότυπα που έπρεπε να κατακτηθούν από τους ανθρώπους με τη λογική και τον προσωπικό αγώνα. Άλλωστε, ο Δίας, αν και κατείχε την πολιτική τέχνη, δεν τη δώρισε στον άνθρωπο. Αντίθετα, δώρισε την «αιδῶ» και τη «δίκη», για να εξοικονομήσει την πολιτική τέχνη μόνος του ο άνθρωπος με τον προσωπικό αγώνα του. Όταν οι άνθρωποι γνωρίσουν σε βάθος τις έννοιες αυτές, που προβάλλονται ως αιτήματα της ηθικής, και είναι σε θέση να τις πραγματώσουν στις σχέσεις τους, τότε η οργάνωση της πολιτικής κοινωνίας θα στηρίζεται σε αυτές. Η πολιτεία που θεμελιώνεται σε αυτές είναι δημοκρατική, γιατί ο αμοιβαίος σεβασμός και το αίσθημα δικαιοσύνης των πολιτών εμπεδώνει την εμπιστοσύνη μεταξύ τους και με την πολιτεία και εξασφαλίζει ισορροπία στις σχέσεις τους.

Κάθε πολιτισμικά προηγμένη κοινωνία θεμελιώνεται στις αξίες της αιδούς και της δίκης. Οι αξίες αυτές είναι καθολικές και συνιστούν παράγωγα της εξέλιξης τόσο της ηθικής συνείδησης, όσο και του πολιτισμού που την εκφράζει και την κατευθύνει.

Με τη φράση «ἴν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγῶν» διατυπώνεται ἔξοχα η κοινωνιοπλαστική αποστολή της αιδούς και της δίκης. Χάρη στην αιδῶ και στη δίκη εξασφαλίζεται η αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη, η συνοχή του συνόλου, η ισορροπία και η ευταξία. Με αυτές αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις

φιλίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού. Ειδικότερα η «αϊδώς» οδηγεί σε ό, τι ονομάζεται «πόλεων κόσμοι», δηλαδή εμπνέει στους πολίτες κόσμια συμπεριφορά και συντελεί στην κατάκτηση της αυτονομίας τους, αναγκαία για την αρμονία της κοινωνίας. Η «δίκη» παραπέμπει στο «πόλεων δεσμοί», δηλαδή σε υπαγορεύσεις με τις οποίες οι πολίτες υποβάλλονται σε δεσμεύσεις της συμπεριφοράς τους, ώστε να επιβάλλεται η συνοχή της πολιτικής κοινωνίας. Η συμπληρωματική λειτουργία των δύο «δώρων» συνεπάγεται «φιλίαν», που σημαίνει ηθική ενότητα της πολιτείας, σύμπνοια και ομόνοια των πολιτών, ώστε να συμβιώνουν αρμονικά.

B2. Ο Πρωταγόρας τελειώνει τον μύθο με τον Δία να επιβάλλει αυστηρά την ανάγκη της καθολικότητας της πολιτικής αρετής και μάλιστα με την ποινή του θανάτου, δηλώνοντας έτσι την πολύ μεγάλη σημασία που δίνει στις αξίες της αιδούς και της δίκης για τη συγκρότηση και τη διατήρηση της πολιτείας.

Η σημασία και η αυστηρότητα του νόμου του Δία τονίζεται από την επιβολή θανατικής ποινής («κτείνειν ως νόσον πόλεως») σε όποιον δεν συμμορφώνεται στις εντολές του. Η παρομοίωση όποιου δεν συμμετέχει στην πολιτική αρετή με αρρώστια της πόλης υποδηλώνει ότι αποτελεί κίνδυνο γι' αυτή και πρέπει να θανατωθεί, για να διαφυλαχθεί η τάξη και η ισορροπία του συνόλου. Ο Δίας ζητάει το απόλυτο και το απαιτεί με αμείλικτη σκληρότητα. Επιπλέον, η επιβολή της ποινής του θανάτου από τον Δία, και συνεπώς η αδυναμία του να εξασφαλίσει την καθολικότητά τους, δείχνει ότι οι αξίες της αιδούς και της δίκης δεν είναι έμφυτες, γιατί δεν αποτελούσαν γνώρισμα της αρχικής ανθρώπινης φύσης, αλλά δόθηκαν σε μεταγενέστερο στάδιο στον άνθρωπο και μάλιστα ως ηθικές καταβολές και προδιάθεση. Αρα, ο σκληρός νόμος που τις επιβάλλει είναι «έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης». Με αυτόν τον τρόπο οι πολίτες διαμορφώνουν κοινωνικοπολιτική συνείδηση και αναδεικνύονται υπεύθυνοι για τη χρηστή διοίκηση, αφού αυτή εξαρτάται από το δικαίωμά τους να έχουν βαρύνουσα άποψη για τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων.

B3.

1.A. / 2.B. / 3.Γ. / 4.A. / 5.A.

B4.α.

όλεθρος - απόλοιτο

ιαματικός- ιατρικήν

προίκα - ικανός

παρείσακτος - ἄγοντα

τόκος- τεχνῶν

υπερθετικός- θῶ

B4.β.

- Αυτόν τον αιώνα ο **κόσμος** [=πλανήτης] θα έρθει αντιμέτωπος με τα αποτελέσματα της κυνικής συμπεριφοράς του ανθρώπου απέναντι στη φύση.
- Όλη η **τάξη** σηκώθηκε, για να χαιρετήσει τον καινούριο μαθητή.

B5. Τόσο στο κείμενο του Αριστοτέλη όσο και σε αυτό του Αισχίνη είναι σαφής η προσπάθεια να τονιστεί η αξία του νόμου και της δικαιοσύνης για τη συγκρότηση πολιτικών κοινωνιών, ικανών να εξασφαλίζουν την ποιοτική ζωή των πολιτών τους

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι, όταν ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη λογική («τελεωθείς») και ζει σύμφωνα με τους νόμους και τη δικαιοσύνη, είναι το ανώτερο από όλα τα όντα («βέλτιστον τῶν ζώων»). Ο νόμος και η δικαιοσύνη τον βοηθούν να τηρεί το μέτρο και εξασφαλίζουν την τάξη, την αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Επομένως, η τήρηση των νόμων και η εφαρμογή της δικαιοσύνης αποτελούν, για τον Αριστοτέλη, τον αναγκαίο περιορισμό για να τελειωθεί ο άνθρωπος. Η ορθότητα αυτού του περιορισμού αποδεικνύεται με την εξέταση των βλαβερών συνεπειών της αδικίας («χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία»), που προκύπτουν, αν ο άνθρωπος δεν χρησιμοποιήσει σωστά, υπηρετώντας δηλαδή τη φρόνηση και την αρετή, τα όπλα που του χάρισε η φύση. Τα επιχειρήματά του θα τα αναπτύξει με τη μέθοδο «ἐκ τοῦ ἀντιθέτου»: θα μιλήσει πρώτα για τις επιπτώσεις της αδικίας, για να καταλήξει στη θεμελιώδη σημασία που έχει η δικαιοσύνη για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας.

Με μια σειρά αρνητικών προσδιορισμών χαρακτηρίζει την αδικία ως «το πιο ανυπόφορο και πιο ολέθριο πράγμα», ενώ τον άνθρωπο που δεν διαθέτει αρετή, δηλαδή τον άδικο, ως:

α) «το πιο ανόσιο ον» στις σχέσεις του με το θείο. Με το επίθετο «ανόσιος» ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τον άνθρωπο που δεν ζει σύμφωνα με τη λογική, αλλά κυριαρχείται από τα πάθη και τις επιθυμίες. Ξεφεύγει από τα όρια του μέτρου, επιδίδεται σε ακολασίες και δεν έχει κανέναν ηθικό φραγμό,

β) «το πιο άγριο» στις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους,

γ) «το χειρότερο από όλα τα όντα» στις ερωτικές απολαύσεις και στις απολαύσεις του φαγητού.

Έτσι, λοιπόν, η δικαιοσύνη νοείται ως:

α) αρετή: είναι η ιδιότητα του ανθρώπου να πράττει με γνώμονα τους γραπτούς νόμους της πολιτείας και δείχνοντας τον απαιτούμενο σεβασμό στους άγραφους νόμους,

β) θεσμός της πολιτείας: είναι το σύνολο των κανόνων που εξασφαλίζουν την τάξη και την αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη,

γ) κοινωνική αρετή: η ιδιότητα του ατόμου να ζει σύμφωνα με την κοινωνική ηθική της πόλης. Η ύπαρξη της δικαιοσύνης αποτελεί την προϋπόθεση για την ύπαρξη και όλων των άλλων αρετών.

Αντίστοιχα και ο Αισχίνης τονίζει την αξία του νόμου για τη συγκρότηση κοινωνιών, αφού μέσω του νόμου μπορεί να εξασφαλιστεί η τάξη και η οργάνωση μέσα στην πολιτική κοινωνία. Έτσι τονίζει την ανάγκη να θεσπίζονται νόμοι καλοί και ωφέλιμοι και καταδεικνύει τη σημασία της τήρησης των νόμων αλλά και της τιμωρίας όσων δεν τηρούν τους νόμους, ειδήλλως μια πόλη δε θα μπορεί να ευτυχήσει.

Προκειμένου να υπογραμμίσει μάλιστα την άμεση σύνδεση της ύπαρξης των νόμων με την ευδαιμονία μιας κοινωνίας, κάνει ιδιαίτερη μνεία στον Σόλωνα, τον Δράκοντα και άλλους νομοθέτες, οι οποίοι έθεσαν νόμους που ρύθμιζαν τη συμπεριφορά όλων των πολιτών ανεξαιρέτως, θεωρώντας ότι μόνο έτσι θα εξασφαλιζόταν η ευτυχία όλων.

Επομένως, η δικαιοσύνη έχει αποφασιστική σημασία για τη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας, αποτελεί συστατικό στοιχείο της πόλης, όπως γίνεται φανερό και στα δύο κείμενα.

Γ1. Κι εγώ είμαι μακριά από τα λόγια μου ο φθόνος (ή μακάρι να απουσιάζει ο φθόνος από τον λόγο μου), μου φαίνεται, όμως, ότι κάποιος θα έλεγε την αλήθεια, αν έλεγε πως η αρετή αυτών εδώ των ανδρών ήταν η ψυχή της Ελλάδας· γιατί συγχρόνως και οι ψυχές αυτών έφυγαν από τα σώματα τους και η αξιοπρέπεια της Ελλάδας έχει εξαφανιστεί. Ίσως, λοιπόν, θα φανούμε ότι λέμε μεγάλη υπερβολή, πρέπει όμως να ειπωθεί.

Γ2. Ο Δημοσθένης επιχειρεί στον λόγο του για τους νεκρούς Αθηναίους και Θηβαίους της μάχης της Χαιρώνειας να υπογραμμίσει τις αρετές που χαρακτηρίζουν αυτούς τους άνδρες. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί μια αναλογία, όταν υποστηρίζει ότι, όπως, αν κάποιος έπαιρνε από τον κόσμο το φως, η ζωή που θα έμενε θα ήταν αβάσταχτη και δύσκολη («δυσχερής και χαλεπός άπας ό λειπόμενος αν ήμιν βίος γένοιτο»), έτσι με τον θάνατο αυτών των ανθρώπων η παλιά δόξα των Ελλήνων σκοτείνιασε και έχασε όλη της τη λάμψη («έν σκοτεί και πολλή δυσκλεία»). Άρα, η συνεισφορά των νεκρών παρουσιάζεται ανάλογη με το φως και συνεπάγεται τη λάμψη και την αξιοπρέπεια όλης της Ελλάδας. Με τον τρόπο αυτό καταδεικνύει την αξία των νεκρών και τη σημασία της προσφοράς τους.

Γ3.α.

λαβόντες : λαβέ

έχουσαν : σχέες

Γ3.β.

δυσχερής : τήν δυσχερηή

χαλεπός : τήν χαλεπήν

ἅπας : ἅπασαν

Γ3.γ.

ἀπειή : ἀπισθι

οὐδενὶ : οὐδεμιᾶ

ἀπροφάσιστον : (ᾧ) ἀπροφάσιστε

Γ3.δ. [Ἡ ἀσκηση ζητά δύο τύπους, ωστόσο παραθέτουμε όλα τα γ' κλιτα ουσιαστικά που υπάρχουν στο χωρίο.]

σκότει : σκότεσι(ν)

τῶν Ἑλλήνων : Ἑλλησι(ν)

τὸ φῶς: τοῖς φωσί(ν)

τῶν ἀνδρῶν: τοῖς ἀνδράσι(ν)

Γ4.α.

μοί: δοτική προσωπική του κρίνοντος προσώπου στο δοκεῖ.

τῶν σωμάτων: αντικείμενο του ρήματος ἀπηλλάγη.

ἅπας: ομοιόπτωτος ονοματικός προσδιορισμός ως κατηγορηματικός προσδιορισμός στο βίος.

τῶν ἀνδρῶν: υποκείμενο της μετοχής ἀναιρεθέντων.

Γ4.β. Στο χωρίο υπόκειται ένας ανεξάρτητος υποθετικός λόγος αποτελούμενος από μια υπόθεση, που εντοπίζεται στη δευτερεύουσα επιρρηματική υποθετική πρόταση «εἰ τις ἐκ τοῦ καθεστηκότος κόσμου τὸ φῶς ἐξέλοι», που εισάγεται με τον υποθετικό σύνδεσμο «εἰ» και εκφέρεται με ευκτική «ἐξέλοι», και απόδοση τη δυνητική ευκτική «ἂν γένοιτο» της κύριας πρότασης «δυσχερῆς καὶ χαλεπὸς ἅπας ὁ λειπόμενος ἂν ἡμῖν βίος γένοιτο». Ο υποθετικός λόγος δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος. Η επιρρηματική υποθετική πρόταση λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός της προϋπόθεσης στο ρήμα εξάρτησης «ἂν γένοιτο».

Μετατροπή σε προσδοκώμενο: «ἐάν τις ἐκ τοῦ καθεστηκότος κόσμου τὸ φῶς ἐξέλη, δυσχερῆς καὶ χαλεπὸς ἅπας ὁ λειπόμενος ἂν ἡμῖν βίος γένοιτο ἢ δυσχερῆς καὶ χαλεπὸς ἅπας ὁ λειπόμενος ἡμῖν βίος γενήσεται».

Γ4.γ. ὁ ῥήτωρ εὐχεται καὶ φθόνον μὲν ἀπειῖναι τοῦ λόγου.

Γ4.δ. δεῖ ἡμᾶς λέγειν.